Оперета на 4 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Настя Богуславиха, сотничиха, багата вдова. Маруся Богуславка, її дочка. Панас, її син, молодий козак.

Богдан Сопілка, хорунжий, посажений батько на Марусиному весіллі.

Василь Тетеря, козацький полковник, Марусин жених.

Іван Коркішка, дружко.

Любка, старша дружка.

Галя, світилка, дівчина.

Варка, свашка, молодиця.

Томило, старий козацький гетьман.

Байда, гетьман.

Кобзар.

Козак.

Юсуф-паша, другий Марусин чоловік. Євнух.

Дружки, Богуславчин рід, гості, поїжджани, світилки, свашки, старости, дружки, бояри, музики, козаки, татари, яничари, муеддини,

жінки Юсуфа, прислужниці в сералі, запорожці, Марусині діти, молодиці та дівчата.

Дія діється в XVI віку. Між II і III діями минає 6 літ.

ДІЯ ПЕРША

Настина світлиця, убрана по-весільному й освічена. В світлиці двоє дверей; серед світлиці стоїть довгий стіл, застелений білими скатертями, на столі гільце, короваї, шишки, яблука й горіхи в тарілках. Настя ходить коло стола, кладе коровай і порядкує. Рід і гості сидять і стоять збоку. Дружки вбирають гільце калиною, барвінком, колосками жита й вівса.

ВИХІД 1

Настя, Богдан, Панас, дружки, рід і гості.

Дружки (в'ють гільце й співають). Благослови, боже, Пречиста госпоже! І отець і мати

(кланяються Насті й Богданові)

Своєму дитяті Се гілечко звити, Свій рід звеселити.

Настя й Богдан.

Благослови, боже, Пречиста госпоже, Нашому дитяті Се гілечко звити І рід звеселити.

Дружки й рід.

Благослови, боже, Пречиста госпоже,

Та нашій княгині Се гілечко звити, Марусю звеселити.

Панас (йде до кімнати, одчиняє двері).

Сестро моя! краса твоя — слава моя. Час тобі на посад сісти

ВИХІД 2

Настя, Богдан, Панас, Маруся, Любка, дружки, рід і гості. Маруся виходить в квітках, стрічках, з вишиваним рушником у руках. Коло правого вуха два віночки, звиті з волочки на обручиках. Маруся кланяється Насті й Богданові, цілує їх у руку, потім кланяється усьому родові й гостям. За нею виходить старша дружка,

Любка.

Маруся (кланяючись матері й посаженому батькові).

Ой мій батечку, Моя матінко! Дякую вам За хліб, за сіль. Благословіть мені На посад сісти.

Панас подає Марусі кінець шовкової хустки, а за другий кінець веде її на посад; за нею йде старша дружка, потім усі дружки рядом одна за другою.

Дружки, рід й гості (торжеств енно).

Ішла Маруся на посад, Зострічав її господь сам, А той посад)

Янгол писав bis

Од господа бога. І Писали його малярі Темної ночі при зорі, Темної ночі

При свічі, І Ясного сонця —)bis

Віконця. і

Маруся сідає за столом на покуті, коло неї старша дружка. Усі дружки сідають кругом стола. Настя порядкує: передає з кімнати через слуг тарілки з горіхами, родзинками.

Дружки.

Летять галочки у три рядочки,

А зозуля попереду.

Усі галочки по лугах сіли,

А зозуля на калині.

Усі галочки защебетали,

А зозуля закувала.

Ідуть дружечки у три рядочки,

А Маруся попереду.

Усі дружечки по лавках сіли,

А Маруся на посаді.

Усі дружечки та й заспівали,

А Маруся заплакала.

Чого ж ти плачеш, чого жалуєш,

Молодая княгине?

Чи жаль же тобі батенька свого,

Чи подвір'ячка його?

Не жаль же мені батенька мого,

Ні подвір'ячка його;

Ой, як жаль мені прогуляннячка

І свого прибираннячка,

Ой, як жаль мені русої коси

І дівоцької краси!

Богдан підносить на тарілці чарку вина й частує Марусю. Маруся цілує його в руку.

Маруся.

Частуй, частуй, панотченьку,

Тепера мене! Бо тепер я, панотченьку,

Гостина в тебе.

(До матері, котра стоїть з тарілкою й чаркою вина).

Частуй, частуй, моя мати,

Тепера мене, Бо тепер я, моя мати,

Гостина в тебе. Не раз, не два, моя мати,

Ти заплачеш, Поки мене в своїй хаті

Ти побачиш.

(Маруся бере од Богдана чарку з вином і вмочує губи).

Богдан і Настя (разом).

Не раз, не два, моя дочко,

Я заплачу, Поки тебе в своїй хаті Та побачу.

Настя частує Марусю. Маруся цілує її в руку й п'є. Дружки й рід.

Мати дочку частує, Щастя-долю дарує. Випий, випий, Марусе, Повную, повнесеньку З щастям-доленькою.

Богдан і Настя частують дружок і гостей. За кулісами чуть музики, потім співи: йде поїзд.

Поїзд (за кулісами).

Пусти, свату, в хату! Тут же нас не багато: Дев'ять бояр кіньми І два братики рідні; Дві сванечки в возі На лютім морозі. А ми тобі не докучимо, Тільки шати пересушимо. А в нас такі шати, Щоб Марусю взяти. Коло дверей стає Панас з шаблею.

Дружки й рід (на сцені).

Ми вас не знаємо,

В хату не пускаємо! Поїзд (за сценою співає жалібно, аж проситься).

Ой, доки ми та стоятимем,

Сиру землю топтатимем

Червоними чобітками,

Золотими підківками.

Ой, якби ви, свати,

Вийшли б до нас з хати

До хати прохати,

Бояр частувати. В світлицю входить Іван Коркішка, дружко, з чотирма дружками. Коркішка держить на тарілці дари і зараз дарує Панасові хустку й кинджал. Панас ховає шаблю в піхву й оступається од дверей.

ВИХІД з

Ті самі, Іван Кор кіш к а і чотири дружки.

Іван Коркішка.

Перший дружко ввійшов Та ударив чолом Перед вашим столом, Та й ударив чолом Перед усім родом, Перед Марусею, Княгинею молодою.

(Кланяється Марусі й родові й дає дари Насті й Богданові).

Всі дружки.

Перші дружки ввійшли Та вдарили чолом Перед нашим столом, Перед родом-родиною, Княгинею молодою.

Одна дружка бере кухоль і полумисок, зливає воду дружкам на руки й подає рушник.

Дружки.

Миють дружки ручки, Поглядають на кілочки, Чи не висять рушнички У нашої паняночки.

Дружки виходять з світлиці й зараз вертаються. За ними входить Василь Тетеря; кругом його багато дівчат світилок і молодих свашок з засвіченими трійцями в руках, між пучками калини й васильків. Світилка Галя держить в руках при трійці в пучку зілля шаблю. Потім йдуть бояри, свати й гості, за ними музики.

ВИХІД 4

Настя, Богдан, Маруся, Любка, Іван Коркішка, Василь Тетеря, Панас, Варка, Олеся, Галя, дружки, рід, гості, боя р*и, свати

й музики.

Поїжджани (стають коло самого порога й співають, прохаючи).

Пусти, свату, в хату, Тут же нас не багато:

Бояри, та світилки,

Та свашки-чорнобривки.

Дружки й рід (грізно).

Не наступай, Литва! Не наступай, Литва! Бо буде в нас битва. Будем бити, воювати, Та Марусі не давати. Не наступай, Литва! Буде у нас битва!

Поїзд (просить).

Ой сватоньку, ласкав!

Пусти нас, будь ласка!

Дамо коня вороного

І меча золотого;

Дамо тобі сіделечко,

Тільки пусти, наше сердечко.

Свашка Варка (виступає).

Гнися, калино, гнися, Ти, Василю, не журися! Ми калину обламали, Ми Марусю підмовили.

Старша дружка, Любка (виступає).

Не ви калину садили, Не ви княгиню родили, Родила її мати, Казала вам не дати.

Олеся, менша дружка (вискакує. До Галі).

Світилочко, пишна пані! Не гордуй же ти нами, Бо як будеш гордувати, То не будем частувати.

Світилка Галя. —

Ой, якби я пані, Не була б я з вами; Сиділа б я з паничами За білими калачами.

Поїзд.

Сиділа б ти з паничами За білими калачами.

Дружки.

Світилка—шпилька при стіні, На неї сорочка не її, То тії баби, що в шпиталі; Прийшла та баба, торкає: Скидай сорочку, смеркає!

Світилки й свашки.

Брешете, дружки поганки! На нас сорочки з китайки. Нас мати виряджала, З скрині сорочку давала.

Менша дружка (виступає й співає до дружка).

Тобі, дружку, не дружкувати, Тобі, дружку, панувати В Києві над водою, За доброю огородою.

Дружко крутить носом.

Старша дружка (до боярина).

Старший боярин, як качан! Витріщив очі, як баран. Обручами очі збиті, Мочулою звиті, Личком підперезався, У бояри прибрався.

Боярин насторочує вуха, а потім крутить носом. Менша дружка (до старости).

Наш староста вдався, Сім рік не вмивався. Взяла сваха за бороду Та повела його в воду; Піском терла, водою мила, Череслом підголила, За столом посадила.

Староста одмахується руками.

Варка, свашка (до дружок).

Старша дружка під сволок, З'їла калачів сорок. Нехай ніхто не противить, Нехай, здорова, ся живить.

Старша дружка (до свата).

Наш сватонько з міста, В його голова з тіста, Губи з петрушки, Очі з чорнушки, А в щоках діри, Повлазили щури; Голова сніпками вшита, Борода гонтом побита, А в бороді миші; Треба кота впустити, Миші виловити.

Сват крутить носом і махає руками. Коркішка, дружко, виступає й підносить Насті червоні сап'янці. Другі дружки роздають на тарілках батькові, родові і дружкам хустки, шишки.

Настя (держачи на тарілці сап'янці).

Чи це ж тії чоботи, Що зять дав, А за ції чоботи Дочку взяв?

Чоботи, чоботи ви мої!

Чом діла не робите ви мені? На річку йшла, Чоботи скрипали, А з річки йшла, Чоботи хлипали.

Чоботи, чоботи ви мої!

Чом діла не робите ви мені?

Богдан і Настя (до поїзда).

Просимо сідати У нашій хаті!

Поїжджани сідають на лавах. Тетеря з боярином на першому місці. Дружки співають ласкаво, на мир.

Дружки.

Ой ви, старости, ви старі сивесенькі! А ви, бояри, ви сини отецькі! А ви, сванечки, ви наші паняночки! Ви, світилочки, ви наші голубочки! Чого ж ви до нас нерано приїхали, Нашу княгиню нерано одвідали?

Світилки й свашки.

Ой ви, дружечки, ви наші голубочки! Ой, тим ми до вас нерано приїхали, Що нашого князя ласкавий панотченько Забарив же нас ласкавими словами, Годував же нас білими калачами, Напував же нас солодкими медами.

Дружки йрід.

Наша Маруся чорнобрива, Як голубонька сива, В руках рушник носить, Вас вечеряти просить.

(Разом з поїздом).

Наш Василь чорнобривий, Як голуб сизокрилий, В руках шличок носить, Вас на весілля просить.

Василь Тетеря (виступає. Йому Панас підносить на тарілці хустку. Василь затикає хустку кінчиком за пояс).

Зажурилася, заклопоталась

Соловейкова мати:

"Чого, синоньку, сивий соколочку,

Сам сидиш у садочку?

Ой за годину, за годиночку

Полини собі по галочку".

Ой попід лісом битая доріженька,

Посеред лісу червона калинонька;

Ой там їхав я із боярами,

Мені дорогу калина заступила.

Вийняв шабельку, став калину рубати,

Стала калина до мене промовляти:

"Ой не для тебе ся калина посаджена! А задля тебе Маруся ізряджена".

(Василь іде до Марусі. Панас стає за Марусею на стільці й махає шаблею).

Панас.

Не наступай, Литва! Буде у нас битва. Буду битись, воювати, Сестри не давати.

Дружки.

Братику, не лякайся! Ще лучче постачайся. Не продавай сестри За сотню й за чотири! Братику, гроші — слина, Сестриця — родина.

Дружко подає Панасові на тарілці пістолета й шаблю. Панас оступається.

Дружки.

Татарин, братик, татарин! Продав сестрицю за дари. Русу косоньку за п'ятак, Біле личенько пішло й так!

Мати накриває Марусі голову серпанком. Старша дружка пришиває молодому до шапки стрічки й надіває йому шапку. Світилка Галя й свашки йдуть з Тетерею кругом стола за сонцем і приводять до Марусі. Як Тетеря ходить кругом стола, дружки, рід і поїзд співають.

Дружечки, панянки! Оступітеся з лавки; Пропускайте дорогу Князеві молодому; Бо в нас листоньки

Од короля, Щоб нам дорога

Проста була!

Тетеря кінцем шаблі одслоняє серпанок і тричі цілується з Марусею. Дружки, світилки й свашки.

В саду соловейко защебетав, Князь наш княгиню поцілував.

В саду зозуля закувала, Княгиня князя поцілувала.

Тетеря в шапці сідає на посаді коло молодої. Світилка Галя з трійцею й шаблею сідає коло Тетері. Настя подає старшій дружці дари, боярам хустки, старостам і дружкам рушники або червоні й сині перев'язі, музикам хустки. Старша дружка розносить дари. Старости й дружки вішають через плече рушники й перев'язі.

Дружки, рід і поїзд.

У коморі сволок, Там рушників сорок. Ой, підіте, заберіте, Ввесь поїзд обдаріте. Кланяйся сват сватові,

Сваха свасі,

Дружка дружці,

А Василь Марусі.

Всі кланяються одні до других, потім всі сідають. Слуги подають усім напитки. Взявши в руки чарки, всі співають.

Брязнули чарочками, Срібними тарілочками! Даруй, боже, щастя-долю Молодій і молодому!

Музики грають до танців. Бояри й дружки танцюють. Свашки приспівують до танців.

Свашки.

Січена калинонька, січена! А вже ж наша Маруся звінчана. Червоні чобіточки на нозі, Що купив Василько в дорозі.

Поглядає дружко скоса, Чи немає на печі проса. Коли б як утекти, Щоб проса не товкти!

їли дружки, їли, Півголубонька з їли. На столі всі рісочки, Під столом всі кісточки.

їли бояри, їли, Цілого вола з'їли,

На столі ні рісочки, Під столом ні кісточки.

Після танців дружки й молода знов сідають за стіл.

Дружки, світилки й свашки.

Думай, Марусе, тепера, Поки головка весела, Бо тепер тебе засмутять Та повезуть до свекрухи; Там свекорко не батенько, Там свекруха не матінка; Що ти зробиш, вона переробить, Що ти скажеш, вона заговорить. Маруся плаче.

Панас.

Благословіть, батьку-мати, Косу розплітати!

Панас виводить Марусю з посаду і ставить серед світлиці. Старша дружка здіймає з неї кибалку з квітками, стрічками й віночки. Брат розплітає кісники; дружки розплітають коси.

Дружки.

Ой, брат сестрицю розпліта.

Де ж тії у плітки подіва?

Поніс на торжок, не продав,

Меншій сестриці і так дав.

Ой, на тобі, сестрице, сестрин дар,

Щоб я за тобою так діждав! Маруся (взявши в руку кибалку й віночки).

Чого ж я плачу, чого жалую?

В чім мені недогода?

Ой, чи жаль мені батенька мого,

Чи подвір'ячка свого?

Ой, не жаль мені батенька мого,

Ні подвір'ячка свого;

Ой, як жаль мені погуляннячка

І свого прибираннячка;

Ой, як жаль мені русої коси

І дівочої краси!

Нема в саду соловейка,

Нема щебетання!

Минулося вже дівоцтво,

Не буде квітчання!

(З плачем роздає квітки й стрічки дівчатам, а віночки пришпилює до горсета. До матері).

Ой гай, мамо, гай, гай! Ти, кісонько, май, май! Вже не пустиш, мати, В той гай погуляти, Косою помаяти.

(Припадає до матері).

Ой, глянь, матінко, на мене, Чи не болить серденько у тебе, Що розплели кісоньку у мене?

Дружки, рідй поїзд.

Приступи, Марусе, близенько, Уклонися отцю-неньці низенько! Отцю-неньці низенько уклонися, Дрібненькими слізоньками умийся.

Маруся (кланяється посаженому батькові).

Спасибі тобі, мій батеньку, За твоє коханнячко! Що я в тебе гуляла, Важкого діла не знала, Тільки кісоньку чесала.

Спасибі тобі, батеньку!

(Кланяючись матері).

Спасибі тобі, матінко, За твоє коханнячко! Що я в тебе гуляла, Важкого діла не знала, Тільки кісоньку чесала. Спасибі тобі, матінко!

Іван Коркішка приносить на віці намітку. Дві свашки подають намітку Марусі; вона двічі кидає й бере за третім разом. Свашки завірчують Марусю наміткою й співають.

Свашки.

Крийся, Марусе, крийся, Крийся, Марусе, крийся, Куницями та лисицями, Братиками та сестрицями!

Дружки.

Ой, жаль же нам, подружино, та на тебе,

Ой, що ти нас запросила та до себе!

А ми тобі одслужили вірнесенько.

Тепер же нам одклонися низесенько. Маруся кланяється дружкам і цілується з ними; потім йде до Тетері. Маруся.

Тепер же я, мій миленький, навіки твоя! і Нема в мене тепер роду, нема родини, Тільки в мене зосталася моя дружина. Ой, прилетів соловейко, щебече гарненько; Як зосталась я з тобою, вже я веселенька. Буду твого отця-неньку щиро поважати, Буду тобі козацькую збрую готувати.

Т е т е Р я— } Разом

Тепер же ти, моя мила, навіки моя! Нема в тебе тепер роду, нема родини, Тільки в тебе зосталася вірна дружина. Ой, прилетів соловейко, щебече гарненько; Як приїхав я до тебе, став я веселенький. Будеш мого отця-неньку щиро поважати, Будеш мені козацькую збрую готувати.

Настя й Богдан (разом з Марусею й Тетерею).

Будеш його отця-неньку щиро поважати; Будеш його козацькую збрую готувати.

ВИХТД 5

Ті самі й козак.

Козак (вбігає в хату і кричить).

Страшна звістка! В Богуславі татари!

Всі (перелякані кричать).

Татари! Татари!

Козак.

Вже за Россю хати палають! В вікна видно пожежу. Усі бігають по світлиці і ламають руки.

Всі.

Нещасний час, нещасна година! Тетеря (грізно).

Чого полякались? За шаблі! На татар!

Бояри, дружки, старости й гості співають торжественно, піднявши

вгору шаблі.

Ой, сідлайте, хлопці, коні вороні, Забирайте в руки шаблі дорогі! Сідаймо на коней татар воювати, В чистім полі на татар будем полювати, Своїх людей з неволі будем одбивати! Утікайте, вражі сини, бо буде вам горе! Заженемо вас, поганців, аж за синє море!

Всі чоловіки з піснею вибігають з хати.

Маруся (біжить за Тетерею).

Чи вже ж ти покинеш мене, молоду?

(Маруся падає коло порога. Дружки беруть її попід руки. Тим часом татари розбивають вікна і вскакують у хату).

Татари.

Аллах, аллах! Добрий жир. Аллах! Берім молодих! Кидаймо старих!

Дружки, свашки, світилки.

Ой! Боже наш! Ой, рятуйте!

Татари хапають дівчат і Марусю. Настя кидається до Марусі обороняти. Татарин одпихає її і втікає з Марусею. Настя хапає рушницю й стріляє. Кільки татар падає додолу. Полум'я видко через вікна. За сценою голос і співи козаків.

ДІЯ ДРУГА

ВИХІД 1

Козацька рада й гетьман Томило. На сцені майдан серед міста; на майдані стіл, накритий червоною скатертю. Довбиш б'є в литаври. Козаки збираються на майдан

і стають кругом стола оддалеки. Старий гетьман Томило виходить з старшиною; в руках у його бунчук та булава.

Томило (поклонившись раді). Пани-товариші! Для чого маємо раду збирати й раду держати? З ким маємо войну починати? З ким маємо битись, а з ким миритись?

О дин козак з ради. Наш батьку старий! Нічого б тобі про те й питати. Вчора татари спалили Богуслав по саму Рось, обібрали наші хати, пограбували наше добро, напали на Богуславишин двір, забрали на весіллі в неволю дівчат... Чи вже ж тобі питати, про що будемо раду держати? Треба нам воювати з татарами й турками!

Томило. Чи до діла ваша річ, пани-товариші? У нас з турками мир. Ми обіцялись не зачіпати татар. Ми зломимо своє вірне слово й козацьку честь.

Один промовець (виступаючи з кола). Не по-козацькій ти говориш, старий батьку! Твоїх дітей не погнали татари в неволю; твоя хата ціла; твоя худоба пасеться на степу! Нащо пак і воювати!.. Але глянь на ту пожежу, на ті руїни!

Більша половина ради. Гетьман каже правду! Не можна нам ламати свого слова. Гетьман каже правду. Не треба войни!

Томило. Послухайте моєї старої голови! Татари наробили шкоди; нігде правди діти... Ми пошлемо навздогінці за ними сотню козаків на прудких конях, однімемо наших дітей, нашу худобу і вкриємо степ татарськими головами. А война тепер діло небезпечне.

Одна половина ради. Не гетьманська твоя рада! В тебе старе серце: воно не болить за нещасних наших дітей... Може, воно вже прохололо задля війни, задля слави України. Веди нас на війну!

Друга половина ради. Гетьманська річ правдива; не треба війни!

Одна половина. Веди нас на війну! Смерть туркам і татарам!

Друга половина. Послухаймо гетьмана! Не треба війни!

Одна половина. Треба!

Друга половина. Не треба!

Рід Богуславчин виступає на сцену; з ним — Тетеря.

ВИХІД 2

Ті самі, Богуславчин рід і Тетеря.

Рід Богуславчин і Тетеря. Ясне товариство, висока радо! Нечисті бусурмани занапастили наш рід. На нашім кутку зостались одні руїни. Наші діти в неволі. Може, завтра їх продадуть в неволю на далеку сторону. Просимо вашої оборони, просимо кривавої помсти.

Тетеря. Хто не хоче війни з татарами, той не козак. Хто не хоче вести козацьке військо на ворога, той не гетьман. Нам треба війни. Нащо нам здались гетьмани-пічкурі. Нам треба молодого й завзятого гетьмана!

Панас Богуславець. Наш дом в руїнах. Моя сестра в неволі. Все наше добро пішло марно. Наших сестер швидко продадуть на базарі. Чи вже ж нам ще раду радити — чи бити ворога, чи жалувати!

Одна п оловина ради й Богуславчин рід. Нам треба війни! Народ хоче війни!

Друга половина ради (слабіше). Пожалійте козацький цвіт, молоді голови! Чи мало ж ми поклали голов на степах?

Одна половина й рід (ще голосніше). Батьку! Веди нас на війну або клади булаву!

Друга половина (ще тихіше). Мир! Не клади, батьку, булави!

Одна половина й рід (ще голосніше). Клади булаву! Не твоїм старим плечам знести війну. Нас більше! Война!

Томило. Коли вас більше, то нехай буде по-вашому. (Кланяється раді). Спасибі вам, висока радо, за честь і шанобу! Кладу булаву! (Кладе булаву й бунчук на стіл, кланяється раді і стає між старими козаками).

Старі козаки (виступивши перед радою). Старий гетьман виступає: чи не має хто, пани-товариші, чого сказати проти його?

Один козак (до Томила, котрий виступає на середину кола). Ти не мислив зла Україні, ти вірно служив, водив військо на ворогів і край боронив; не марнував народним добром, свого докладав; кришив татар, як капусту, страху завдавав; з старшиною, з козаками ти раду держав. Дякуємо тобі! (Кланяється гетьманові).

Томило. Колись бився з ворогами, та тепер не буду! Того часу молодого повік не забуду! Була міць, була сила,

та мій час минув... Руки слабі, сила впала... Простіть мені, товариші, в чім моя вина! Коли я мислив зло Україні, от моя голова!

Рада. Не мислив зла Україні, ти чесно служив! Дякуємо тобі!

Один старий козак. Панове-товариші! Послухайте нашої ради, кого на гетьмана обібрати! Між усіма полковниками двом полковникам припадає гетьманувати: Яремі Байді або Василеві Тетері. Воля ваша! Вибирайте!

Байда виступає з одного боку ради, а Тетеря — з другого.

Голос з 1-ої полов, ради. Тетеря козак добрий.

Голос з 2-ої полов, ради. І Байда козак неабиякий.

Голос з 1-о ї полов. Про Тетерю знає вся Україна.

Голос з 2-о ї полов. Про Байду знає не одна Україна.

Два голоси з 1-ої полов. Тетеря недавно побив ляхів.

Два голоси з 2-о ї полов. Байда бив ляхів, бив татар і турків.

Три голоси з 1-ої полов. Тетеря лицар завзятий .

Три голоси з 2-о ї п о л о в. І Байда лицар запеклий; його бачив Цареград.

Чотири голоси з 1-ої полов. Тетеря помститься за свій рід, за Марусю Богуславку.

Чотири голоси з 2-о ї полов. Байда помститься не за рід, а за всю Україну.

Одна лава першої полов. Байда лицар добрий, та дуже значного роду.

Одна лава 2-о ї полов. Хоч значний, та зате простий і щирий. Тетеря дуже молодий: нехай трохи по-старіється!

Дві лави 1-о ї полов. Старість на войні не радість, а для молодості война — кривaве пиво. Нехай веде нас на войну Тетеря!

Дві лави з 2-о ї полов. Ба не поведе нас Тетеря, бо поведе Байда.

Дві лави з 1-о ї полов. Тетеря візьме булаву!

Три лави 2-о ї полов. Байда візьме булаву!

Три лави 1-ої полов. Тетеря буде гетьманом!

П'я т ь лав 2-о ї полов. Байда!

Три лави 1-о ї полов. Тетеря! Тетеря!

П'я т ь лав 2-о ї полов. Байда! Байда!

Одна полов, ради. Нас більше!

Друга полов, ради. Ба нас більше!

Одна полов, ради. Ми ставимо на стіл Тетерю! (Ведуть до стола Тетерю).

Друга полов, (голосніше). Ми ставимо на стіл Байду! (Байду підводять до стола. Тетеря й партія його оступається).

Старі козаки (виступають). Цссс...

Всі стають на свої місця.

Промовець (з старих козаків виходить на середину). Послухайте ради сивої голови! Обидва лицарі добрі, козаки завзяті, але слава про Байду пішла далеко за границі України (оступається).

Старі козаки. Ми за Байду, а хто за Тетерю, кидайте шапки вгору!

Одна половина ради підкидає шапки вгору. Шапок летить рідко.

Старі козаки. Нема ладу, нема згоди! Не бути Тетері гетьманом!

Тетеря з партією оступається.

Старі козаки. Багато козаків бачили ми на своєму віку, та не було ще такого завзятого, як Байда: він по три дні не злазив з коня, завдав жаху туркам в Цареграді, орлом літав по Чорному морі. Хто за Байду, шапку вгору!

Козацька рада. Хоч Байда значного роду, та лив свою кров, як воду, за народ, за Україну. Ми за Байду. (Кидають шапки вгору разом).

Старі козаки. Згода!

Козацька рада. Згода, згода, згода! Просимо тебе, Байдо, взяти булаву!

Два старі козаки виводять Байду на стіл і подають йому бунчук

та булаву.

Козацька рада. Смерть ворогам!

Байда (взявши булаву й бунчук, кланяється). Дякую вам, велика радо! Я не жалував своєї крові за Україну, бувши козаком, але гетьманство не по моїй силі. Дякую вам за велику ласку! (Кладе булаву й бунчук).

Рада (тихо). Просимо тебе, візьми булаву і рятуй

Україну. (Старі козаки подають Байді бунчук і булаву вдруге).

Байда. Боюсь великої честі й великого діла! Дякую вам! (Знов кладе бунчук і булаву).

Рада (тихо). Просимо тебе! Візьми булаву!

Байда. Боюсь великої честі й великого діла! (Кладе булаву й бунчук).

Рада (грізно). Велимо тобі! Бери булаву!

Старі козаки подають Байді бунчук і булаву втретє. Козаки прикривають Байду знаменами. Хорунжий роздає знамена по всій раді.

Рада.

Оборони, боже, козацьке військо і всю

Україну!

Щасти нам, боже, на ворога стати, На ворога стати, Україну обороняти. —Всіх бранців з неволі ослобоняти, Наших ворогів мечем порубати! Слава, слава, слава!

Байда (з стола). Не раз і не два заглядав я в вічі чорній смерті. Я смерті не боюся і готовий тричі вмерти за Україну! Нехай моя голова перша покотиться по степу, нехай я перший потону на морі, але таки добуду волі й честі для України! Козаки! Рушайте в похід! Я не зайду в хату попрощатись з жінкою, з дітьми! Дайте коня! Час у похід!

Рада. В похід! Смерть ворогам! Слава, слава, слава!

Козаки стають у ряди; на сцену виступає народ. Байда сходить з стола й порядкує.

Молодиці.

Не шуміте, луги,

Завдаючи туги!

Бо ми й так тугу маєм,

Козаків теряєм.

Ой, козаченьки пішли,

Чорні очі занесли,

Серцю туги завдали.

Бодай тії вороги

Поконали до ноги!

Дівчата.

Всюди гори, всюди гори, Нігде води пити;

Підуть хлопці на войну, Нікого любити.

Сидить лебідь над водою, днює і ночує; Не будемо ми у парі, душа наша чує! Два лебеді над водою, обидва біленькі, Не будемо ми у парі через воріженьки.

Молодиці.

Темна нічка осінняя,

Та не будем спати;

Ой, тяжко нам, ой, важко нам,

Ні з ким розмовляти!

Темна нічка та невидна,

А сон нас не морить;

Постіль біла, стіна німа,

Стоїть, не говорить.

Молодиці й дівчата (разом).

По садочку ходитимем, Рученьки ломитимем, Будем ходити, ходя тужити. Будем гуляти, гірко плакати. Ой, коли ж вас, козаченьки, В гості дожидати?

Козаки.

Ой, тоді нас, козаків,

Дожидайте в гості,

Як виросте у світлиці

Трава на помості.

Ой, пливуть лебеді та проти води,

Пливуть й за водою; Привикайте, зостаючись дома,

Жити із бідою. А ми підем, ми попливем

Дніпром за водою.

Молодиці й дівчата (жалібно).

Як будете, козаченьки, Бистру річку брести, Присилайте на Вкраїну Та частенько листи; Або листи присилайте, Або й самі прибувайте.

Козаки (весело).

Як не будем на різдво, То ждіть на Великдень, Як не будем на Великдень, То ждіть на Миколи; Як не будем на Миколи, То не ждіть ніколи! Грай, море, добре буде! То не ждіть ніколи!

Старі козаки (з гнівом до жінок та дівчат).

Хто кохання знає,

Не вірує в бога;

Раз серденьку радість,

А десять— тривога.

Перестаньте ж ви, баби,

Вити та тужити,

Бо молодцям-козакам

З бабами не жити!

Козаки й діди (весело).

Перестаньте тужити, Завдавати жалю! Бо нам, козакам, І так жалко краю; Бо нам, козакам, Із вами не жити; Бо нам, козакам, Не жінок любити, Мед-горілку пити, Воріженьків бити!

Молодиці й дівчата (разом з козаками).

Ой, покиньте золоті удила,

Щоб ми ваші коні до води водили.

Ой, покиньте золоті сідельця,

Щоб була неділя для нашого серця;

Ой, покиньте коней вороненьких,

Щоб ми не забули вас, молоденьких.

Ой, дамо вам хустки шовкові,

Накривайте ними сідла золоті.

Ой, будете хусточки виймати,

Ой, будете тоді нас споминати.

ВИХІД з

Ті самі й Настя Богуславиха.

Настя, в чорній одежі з золотим хрестом на шиї, вибігає на майдан,

ламаючи руки.

Настя. Ой, хто знає, хто відає моє велике горе! Ой, хто постереже велику тугу матері, що втеряла одну дочку на самому весіллі! Хто збагне глибиню мого горя, глибокого, як морська безодня! Люде добрі! Мир хрещений! Лицарі-козаки! Рятуйте мою дочку, мою дорогу Марусю! (Плаче. До Тетері). Василю! нащо ти взяв мою Марусю, мою єдину дитину? Чи ти в такий час засватався, чи в такий час почав весілля? Верни моє дитя! Прошу тебе, благаю тебе, оддай мою дитину! (Падає перед ним на коліна).

Молодиці кидаються до Насті і беруть її під руки. Тетеря. Мамо, мамо! що ви говорите? Що з вами? Хіба в мене не болить серце, як і в вас? Хіба ж нещастя не розбило мого серця? Ви втеряли дочку, а я молоду жінку. Мамо! Покладіться на одного бога. Другої надії нема.

Настя. Нема надії... нема надії... Ой, яке ж ти гірке слово промовив! Як ти знов уразив моє серце, неначе врізав його гострим ножем. Нехай же я оживу, нехай я буду сподіватись, буду виглядати мою дочку щодня, щогодини. Боже мій милий! Втратити й надію, не жити сподіванням! Василю! Дай мені хоч надію, бо я ляжу в домовину! (Плаче).

Панас. Мамо! Не мучте себе, не побивайтесь! Ви бачите, що рада постановила воювати з турками й татарами. Маруся не вмерла. Ми зараз виступаємо в степ, доженемо татар, вернемо бранців, зруйнуємо татарські городи, заберемо бранок з татарських базарів.

Настя. Сину мій, дитино моя! Говори, говори, не переставай! Дай мені надію, дай мені жизнь!

Панас. Ми визволимо бранців або покладемо в степу свої голови. Ви бачите, що козаки вже збираються на воину. І І

Настя (до козаків). Чи ви знаєте горе матері, що поховала своє дитя в сиру землю? Якби я поховала Марусю своїми руками, я була б щаслива, я б співала, я б раділа... Я б знала, що її прийняв до себе бог; я б знала, що над нею не знущатиметься поганий бусурман. А тепер її продадуть в неволю, продадуть на базарі мою Марусю.

мою красу, моє щастя, одіймуть од неї віру! (Ламає руки). Козаки, голубчики! зруйнуйте ж ви саме погане гніздо бусурманське, щоб його й слід пропав! Оддайте мені мою Марусю! (Ридає).

Байда. Не плач, Насте! Не плачте, українські матері! Ми доженемо татар, візьмемо бранців і зруйнуємо все погане царство, що так нашкодило нашій Україні.

Настя. То й перестану плакати... Оселя моя згоріла; все моє добро рознесли татари; дочка моя в татарських руках. Покину я Україну вслід за козаками. Піду я тими ярами, тими степами, кудою погнали мою Марусю! Поколю я свої ноги тим терном, що вона свої поколола; попечу я свої ноги тим гарячим піском, що вона свої попекла. Піду я в Цареград, в Єрусалим... Боже мій милий! Даю тобі зарік йти в Єрусалим, тільки наведи мене на ту дорогу, котрою я дійду до моєї дочки і пригорну її до серця. (Витягає ніж з-за пояса). Пошли мені, боже, силу цим ножем покарати моїх проклятих ворогів. Я помщусь над ними! Я прикинусь

туркенею, прикинусь бусурманкою, а таки знайду свою дочку і покараю своїх ворогів. Буду йти шляхами, буду всіх козаків намовляти, доступлю в палац поганого бусурманського хана, задушу його оцими своїми руками! (Махає ножем, підіймаючи руки вгору).

Настя, Тетеря, Панас, потім і Байда.

Проклятий той час, та година, * Що Україна дітей своїх породила! Зажурилась Україна, що нігде прожити; Витоптала орда кіньми маленькії діти. Ой, маленьких витоптала, великих забрала; Назад руки постягала, аж у Крим погнала.

Ой, у степу огні горять,

Там татари полон ділять.

Села наші запалили,

Наше добро собі взяли;

Старих людей порубали,

А молодих в полон взяли.

Козаки й народ.

Змилуйсь, боже, ти над нами з високого неба! Возьми собі життя наше,

Бо нам жить не треба! На майдан виходить кобзар і співає, приграваючи на кобзі.

ВИХІД 4 Ті самі й кобзар.

Кобзар.

Струни мої, струни золотії! заграйте мені

стиха!

Нехай козак-нетяжище позабуде лиха. Ой, обізветься пан Підкова, Отаман батько запорозький:

Гей, друзі-молодці,

Браття козаки-запорожці! Добре дбайте, добре гадайте, З татарами пиво варити зачинайте. Татарський солод, козацька вода; Татарські дрова, козацькі труда.

Ой, з того пива Зробили козаки з татарами превелике диво.

Татари догадались,

Від козаків утікали,

А козаки нарікали.

Ой ви, татарове,

Пеські синове!

Чом ви не дожидаєте,

Нашого пива не допиваєте? Струни мої, струни золотії! заграйте мені

стиха;

Ачей козак-нетяжище позабуде лиха! (Кобзар починає веселої).

В нас, у Січі той норов,

Хто отченаш знає;

Як умився, вставши вранці,

То" й чарки шукає.

Чи чарка то, чи ківш буде,

Не глядить переміни;

Гладко п'ють, з лука б'ють

До нічної тіні.

Козаки (дрібно).

Гладко п'ють, з лука б'ють До нічної тіні.

Лук натягнем, стріли пустим, Брязнем тятивою;

Ой, мусить утікати Кримський хан з ордою!

Байда (виступає поперед війська).

Козаки! ставайте в ряд! Помолимось богу!

Козаки й народ (моляться).

Пошли нам, боже, щастя-долю

В нашому поході!

Подай нам силу на турків стати,

Ще й татар звоювати;

Мир християнський од бусурманів,

Од нечестивих обороняти;

Славу козацьку, славу України

На поталу не дати.

Поможи нам, боже, на ворога стати.

Байда (сідає на коня).

Виступайте, козаки! На ворога! Слава!

Козаки.

Слава, слава, слава!

Ой, заржіть, заржіть, коні вороні!

Під круту гору йдучи;

Ой, заспівайте ви, козаченьки,

У похід виступаючи.

Коні біжать, земля дрижить,

Степи полягають;

Козаченьки-запорожці

На татар виїжджають.

Молодиці й дівчата (жалібно).

Ой, коли б ми, нещасливі,

Зозулині крила мали,

То б ми з вами, козаками,

День і ніч літали;

Все над вами щебетали,

Вас би розважали

Та своїми крилечками

Від сонця прикривали,

Гострі стріли татарські

На татар одбивали.

Ой, коли б ми, безталанні,

Та орлині крила мали,

То ми б полетіли,

Ваші кості позбирати,

На широкому Дунаї

Та й пополоскати,

У шовкову хустиночку

Та й позавивати;

А щоб своїх козаченьків

Навік споминати. Разом

Козаки (торжественно).

Кінь ірже, води не п'є, Доріженьку чує! Бог знає, бог відає, Де козак ночує. Ой, стелиться йому Зелений лист-лопушина, А під головами Козацькая жупанина. Розвивайся, сухий дубе, Завтра мороз буде; Виступайте, козаченьки, Зараз битва буде. Зашуміла дібрівонька, Ще й гай зелененький: Ой, виступив з України Козак молоденький.

Козаки виступають. За кулісами пісню чути тихіше. Молодиці й дівчата.

Ой, повій, вітроньку, по крутій горі

Та по шовковій траві

Та ізбери, боже, всі любощі мої,

Та понеси, боже, аж до милого мого,

Та положи, боже, в головоньці його;

Він раненько встане,

На любощі гляне

Та й мене спом'яне.

За кулісами далеко чути пісню.

Козаки.

Ой, на горі та женці жнуть, А попід горою, попід зеленою

Козаки йдуть. Попереду пан хорунжий; Під ним кониченько, під ним вороненький

Грає дуже.

Настя (прожогом кидається слідком за козаками).

Піду на край світуї Знайду свою дочку, Помщуся над ворогами! Помщуся! (Вибігає).

Завіса падає. ДІЯ ТРЕТЯ

День. Видно Босфор, Цареград і Золотий Ріг. На самому березі Босфору сад Юсуфа-паші, в саду його дворець. Серед саду купа пальм, під пальмами кіоск. По обидва боки кіоска, між кущами рож, олеандрів, кипарисів два фонтани. В кіосці сидить Маруся Богуслав-ка, найстарша і любима Юсуфова жінка, в чалмі і турецькім костюмі. Між кущами і квітками, коло фонтанів, на кушетках лежать і сидять другі Юсуфові жінки. Прислужниці арабки, туркені, негритянки й українки розносять кофе, фрукти і шербети. Євнух ходить з ключами. Жінки Юсуфа зачіпають, смикають євнуха. Маруся нічого не їсть, одсилаючи прислужниць рукою, і журиться, схиливши голову. Юсуф-паша входить в садок з дворця з здоровою люлькою

в зубах.

Між 2 і 3 діями минуло шість ЛІТ. ВИХІД 1

Маруся Богуславка, жінка паші, Юсуф-паша, євнух, жінки Юсуфа-паші, прислужниці, хори арабів

і негрів.

1-а жінка (до євнуха). Ож глянь, які в мене очі.

2-а жінка. А подивись, які в мене брови! (Плеще долонею євнуха по спині).

3-я жінка (смикає ззаду). А вгадай. Хто тебе смикнув? (Утікає. Євнух доганяє її).

4-а жінка. На, поцілуй мене! А зась! (Утікає).

Всі жінки беруться за руки і крутяться кругом євнуха.

Євнух. Не пустуйте, бо скажу паші!

Жінки Юсуфа. Ой, дід, дідуган, ізогнувся, як дуга, а ми молоденькі, гуляти раденькі! Ой, пусти нас, старий діду, в місто погуляти.

Євнух. Ой, пустіть! Ой, гвалт!

Юсуф (виходить з дверей свого палацу). Нехай пошле аллах щастя й здоров'я моїй найстаршій жінці і всім моїм жінкам!

Всі жінки перестають пустувати і кланяються. Прислужниці падають на коліна і потім виходять з євнухом. Маруся встає з кіоска назустріч паші; паша поспішає до неї.

Юсуф. Не вставай передо мною, моя зоре!

Маруся. Зоря стрічає сонце ясного ранку. Нехай пошле бог здоров'я моєму дорогому паші!

Юсуф (виводить Марусю по східцях в кіоск і садовить коло себе). Зоре моя вечірня! Ти й досі журишся, ти й досі сумуєш? Чи жаль тобі твого роду, твоєї матері, чи твого покійного мужа, чи України? Тетерю давно вбито на війні, він не встане з могили... а наше небо пишніше й синіше од українського; наші сади зеленіші, наші квітки кращі. В мене срібла-золота, скільки твоя душа забажає. Я всю тебе обсиплю перлами, обсиплю золотом, тільки будь весела!

Маруся. Я Тетерю давно забула... Чи можна ж вічно любити того, кого давно нема на світі? Я люблю свого Юсуфа і своїх дітей, та ніколи не забуду своєї матері і своєї України. Гарне тут небо, як синій оксамит. Се море блищить, наче обсипане золотом та перлами. Сі пальми підпирають вінцями високе синє небо. Од пахощів розкішних квіток мені солодко на душі... Але там далеко, над Россю, скелі, вкриті зеленим мохом, гори й долини з дубовими лісами. Там в зеленому лузі є в камені

криниця, що кам'янкою зветься... Як згадаю свою Україну, то моє серце кров'ю обіллється... Я неначе бачу над Россю, на горі батьківську хату в вишневім садочку. Вибачай мені за моє серце, мій пане! Маруся.

Пройшли мої літа, 1

Ой, та марно з світу,

Як лист по воді!

А вже мої стежки

Там, на Україні,

Позаростали;

А вже ж мене родинонька

Позабувала...

Ой, вийду, ой, гляну,

Що я в чужині,

Ой, стану, подумаю,

Горенько мені!

Ой, не видно України,

Тільки видно море:

Куди піду, чи що зроблю,

То все в серці горе.

Юсуф. Разом

Пройшли твої літа, Та не марно з світу, Як лист по воді! А вже ж твої стежки Там, на Україні, Позаростали,

А вже ж тебе родинонька

Позабувала...

О, забудь, серденько,

Що ти в чужині,

Ой, не думай, не гадай,

Що горе тобі.

Ой, не видно України,

Тільки видно море,

Розвеселись, моє серце!

Викинь з серця горе!

Ю с у ф. Марусе! сонце моє, зоре моя! Забудь усе і будь щаслива. Я хочу, щоб ти була щаслива. Я б оддав небо й землю за твою радість; я б оддав всі зорі з неба, ввесь світ ясного повного місяця за один твій осміх. Будь же весела! Гей, слуги! (Плеще в долоні; прислужниці входять). Покличте сюди співаків та співачок!

Входять араби й арабки.

Одна арабка. Той щасливий, хто знає пишну ніч над щасливою Аравією і ті зорі, що не сяють, а горять на чистому небі. Пишна краса синього нічного неба, що дише холодком на огневу землю, лащиться до серця, капає холодною росою на прив'ялі пахучі квітки, на пальмові сади. Твої очі, княгине, темніші од тієї ночі і ясніші од зірок. Твої очі то дають росяну прохолоду, то гріють огнем, на кого ти глянеш.

Пишні й рівні пальми в садах Мекки й Медини, а твій стан ще рівніший; йому позавидують наші пальми. Перед красою твого лиця засоромляться йорданські рожі. З уст твоїх капають пахощі смирни, з очей твоїх ллються пахощі Ливана. На твоїх щоках світить рання зоря. Твій голос, як голос холодного струмочка в гарячий день під пальмами. Нехай же аллах наллє твоє серце радістю.

Палає гаряче сонце над Аравією. Гарячі верхи червоних скель червоніють, як розпечене залізо. Пашить пісок, як натоплена піч, а холодна криниця під пальмами, а тихий холодок манить нас, як очі й брови молодої дівчини. Наші шатра стоять під пальмами... Аллах, аллах! Наші смертельні вороги бедуїни вгляділи нас... їх коні, як вихрі, закрутились по піску. Засвистіли кулі в пальмовому листі. Вставайте, брати, боронить волю! Станьте за скелі! Підніміть шаблі! Готуйте рушниці! Вдарили, і розніс вітер дим і з димом наших ворогів.

Грій же тебе сонце! Світіть пишні зорі! Лийте пахощі, сади й квітки. Нехай пальми схиляться над твоєю головою і прикриють тебе, як ти гулятимеш по саду.

Араби й арабки танцюють. Негри виступають.

Один негр. Які пишні наші ліси, облиті гарячим сонцем, де од тепла мліє душа й тіло! Є там пишний і вольний край, де Білий Ніл бере воду з густого лісу. Над гарячою водою сплелося дерево докупи гіллям і

заховало од неситих очей білого чоловіка волю птиці, звіра й чорного чоловіка. Як солодка воля в тих гарячих лісах, нехай буде така солодка од щастя твоя жизнь.

Сонце сіло за високими скелями. Вода в Нілі запалала червоним огнем. Надворі холодок. Заревли леви й тигри в лісі, закричали птиці на воді. Ми будем щасливі в вольному лісі, ми будем вольні. Будь же, наша княгине, така щаслива, як ми колись будем щасливі в диких лісах Африки, як щасливий вольний звір у лісі, вольна птиця в небі.

Дикий танець негрів. Юсуф плеще в долоні. Входять європеянки і танцюють. Після їх виступають баядерки і фігурірують.

Маруся. Дякую тобі, мій ласкавий пане! Я доволі натішилась. Нехай аллах пошле тобі щастя й довгу жизнь

за те, що ти мене пригрів на чужині. Я весела. Дякую тобі!

Ю с у ф. Радість злинула на моє серце сизою голубкою, бо ти стала весела. Тішся, серце! Візьми човен, попливи на Босфор, милуйся морем. Будь щаслива! Прощай!

Маруся. Я трохи втомилась і хочу одпочити на самоті.

Юсуф і всі його жінки виходять.

ВИХІД 2 Маруся сама.

Маруся (ходить, задумавшись, попід пальмами).

Ой, піду я, сяду в зеленому саду, Чи не прийде доля мені на пораду? Мій сад процвітає, доленьки немає... Либонь мене моя доля покинути має.

(Сідає між кущами рож коло фонтана).

Ой, піду я, сяду між рожами в гаю; Квітки процвітають, аж очі вбирають; Рожа процвітає, як зіронька сяє; Либонь мене моя доля покинути має.

(Стає над морем).

Ой, піду я, стану на тім бережечку. Вода в морі на сонечку, як блискавка, сяє... Ой, як мені тяжко, ой, як мені важко! Мене одну моя доля покинути має... Ой, гаю мій, гаю, зелений розмаю! Ой, дай мені, милий боже, те, що я думаю! День і ніч гадаю та про Україну... Нехай цвіте Україна, лучче я загину. Нехай цвіте Україна лугами, садами! А я згину на чужині поміж ворогами. Нехай росте Україна аж до високості; Нехай лучче вода в морі змиє мої кості!

(Плеще в долоні. Входить євнух). Приведіть мені дітей і покличте українок-невольниць!

Євнух виходить і приводить хлопчика Алі і дівчинку Фатьму. Маруся пригортає дітей і садовить коло себе. Входять українки-бранки. Маруся не примічає їх і співає.

Ой, спишу я журбу На калиновім листу, Та пущу я журбу По морському бережку. Ой, пливи ти, журбо, Од морського бережка До города Богуслава, До зеленого садка.

ВИХІД 3

Маруся, діти, українки й богомолка.

Хор українок (підхоплює). Ой, пливи ти, журбо, Од морського бережка До города Богуслава, До зеленого садка.

Маруся.

Коли б була зозулею Щоб я крила мала, То б я свою Україну Кругом облітала, То б я свою матусеньку Давно б одвідала.

Українки.

Усе степи, усе яри! Нігде води та напитися; Ой, горе нам на чужині: ні до кого прихилитися! Прихилимось до явірка, а явірко та не батенько: Вітер віє, листом має, а він до нас не промовляє. Прихилимось до липоньки, а липонька та не матінка: Вітер віє, гілля гонить, вона до нас не заговорить. Прихилимось до дубочка, а дубочок та не братичок: Вітер віє, листом має, а він до нас не промовляє. Ой, горе нам на чужині, ой, зовуть нас заволокою. Ой, кажуть нам річку плисти широкую та глибокую; Ані плисти, ані брести, ні очима перекинути; Доведеться на чужині у неволі тут загинути!

Входить стара туркеня в чорній одежі пілігримки, з палицею й пальмовою гілкою в руці. Вона стає за українками.

Українки (до Марусі).

Єсть у тебе на Вкраїні рідненькая мати; Вона тебе пожалує, як свого дитяти.

Маруся.

Ой море, море, та й ти, Дунаю! Ой орле, орле, та й ти, брате мій! Чи не був ти, орле, в моїй стороні? Чи не чув ти, орле, там новини? Ой, чи не тужить ненька по мені?

ВИХІД 4

Ті самі й туркеня-богомолка.

Богомолка.

Ой, був орел в твоїй стороні,

Та вже не тужить ненька по тобі.

Маруся. Боже мій милий! Який я голос чула!

Українки.

Ой, не жаль нам доріженьки, що закурилася; Ой, як жаль нам твоєї матусі, що зажурилася. Ой, не жаль нам доріженьки, що пилом

припала;

Ой, жаль нам України, що плакати стала

Маруся.

Ой, вирву я з рожі квітку, з винограду Та пущу я до матінки на пораду. Якби в мене крилечка, солов'їні очі, Полетіла б я в дорогу темненької ночі.

Українки й Маруся.

Ой, сіла б я, та впала б я в неньки на порозі, Обливають матусеньку дрібнесенькі сльози.

Богомолка.

Годі тобі, мати, сльози проливати,

Бо вже тобі своєї дочки та й не видати!

Маруся (тривожно). Боже мій, який голос я зачула! Я неначе побачила Богуслав, побачила Рось. Неначе я почула голос матері. (Тривожно обертається до богомолки. Показує українкам рукою на двері. Українки виходять).

ВИХІД 5

Маруся й Настя.

Богомолка. Нехай великий пророк покриє тебе своєю ласкою! Нехай дарує тобі аллах довгий вік. Я була в Мецці й Медині, топтала своїми грішними ногами святу землю, де походив наш пророк, бачила гроб його. Велика княгине! Візьми оцю гілку пальми з святої Мекки з рук безродної старої богомолки. Нехай тобі дарує аллах щастя!

Маруся (тихо). Який знакомий голос чую... І де б він узявся той рідний, чудовний голос на такій далекій стороні. Що мені казати їй? (Голосно). Приймаю од вас святу гілку з великого міста і дякую вам!

Богомолка. Се гілка не проста! Вона дає тверду віру тим правовірним, хто її не має... хто її прийняв недавно...

Маруся. Розумію, розумію... але один великий бог над усіма людьми, і над вашим плем'ям, ї над нашим.

Богомолка. Один великий бог, та не кожний однаково вірує в його великого пророка. Чи ти, велика пані, зовсім забула віру твоїх батьків? Чи забула ти свій край, свою родину?

Маруся (дуже тривожно). Боже мій! Об чім вона мене питає? (Бере богомолку за руку). Хто ти? Скажи мені, хто ти? Звідкіля ти йдеш і куди йдеш? Чого тобі треба од мене?

Богомолка. Глянь на мої ніженьки! Я попекла їх гарячим піском, гарячим камінням, поколола терном та будяками. А все-таки я прийшла до тебе. Я блукала по степах, по лісах, ночувала не раз серед степу, серед лісу, втікала од звіра, втікала од лихих людей, плила ріками й морями. А все-таки я прийшла до тебе, я знайшла тебе.

Маруся. Не муч мене! Скажи мені, хто ти і чого тобі од мене треба? Може, ти просиш милостині, я тобі дам срібла й золота, дам тобі їсти й пити. Може, ти тінь з того світу...

Богомолка. Я не тінь. Перехрестись, коли не забула хреститись; я не щезну. Я не мара, хоч похожа тепер на мару. Мабуть, я стара стала, коли мене рідна дочка не впізнала. Я... я... твоя мати... (Скидає з себе турецьку одежу і зостається в чорній українській одежі, з золотим хрестом на шиї). Марусе! коли не впізнала мене, то впізнай хоч мій голос... Я твоя мати.

Маруся. Моя мати! Тут, в Цареграді! Ні! Я доспівалась... я з горя притужила тінь своєї матері... Мабуть, вмерла моя мати!.. Боже мій! Поможи мені! Я, здається, стратила розум.

Настя. Марусе, Марусе! Дочко моя!

Маруся (з криком кидається на шию матері). Мамо моя, оідна моя! ти не тінь; ти моя мати. (Плаче на плечі в Насті).

Настя. Плач, моя дочко! Виплачу й я своє гоое на твоїх грудях... Дай подивлюсь на тебе... (Одходить). Розпитаю тебе. Чи не дурно я блукала по світу й шукала тебе? Коли ти ще українка й християнка під сим поганим бусурманським убором, то візьми сю святу пальмову гілку. Ся гілка не з поганої Мекки, а з святого Єрусалима. На Ордані я вирвала її, обмочила в святій річці, освятила на вербу на святому Христовому гробі. Глянь на неї! Я її всю облила гіркими слізьми, благаючи бога, щоб він поміг мені знайти тебе.

Маруся (пригортає гілку до серця й цілує). Мамо моя, щастя моє! Яка я тепео щаслива! Я наче вдруге народилась на світ божий. Мене татари погнали степами, завезли на чужину, продали на базарі. Скільки я сліз пролила за тобою, за Україною! Скільки я витерпіла горя! Я поневірялась, доки не знайшла спочинку в домі доброго мого Юсуфа-пашї.

Настя. Знаю, знаю; все знаю. Я про все розпитала. Я вивчилась говорити по-бусурманській; я служила в Цареграді наймичкою: влізла в покої багатих ТУОКЇВ, розпитувала, підслухала їх розмову. Я все чула про ЮсуФа й про тебе, все розпитала і таки доступилась до тебе. Але кого я знайшла? Ти жінка нечистого турка, ворога нашої України, породила отих нечистих турченят, що, може, колись спалять не один раз наш Богуслав і продадуть на базарі наших ОНУКІВ! Чи пам'ятаєш ти Україну? Чи віруєш ти в Христа? Марусе! Нащо ж я по світу блукала, тебе шукала?

Маруся (падає перед Настею навколішки і цілує її коліна). Мамо моя, серце моє! Прости мені або скарай мене! Я потуречилась, я побусурманилась в бусурманській стороні. Я мусила потуречитись, бо я ж невольниця, бо я ж куплена на базарі за гроші. Чи простиш ти мені, нещасливій, серед оцієї розкоші, мені, великій пані, що, може, нещасніша од прохачки?..

Настя. Де ж пак не потуречитись серед такого панства, серед такої розкоші? Чого тут нема! (Озирається навкруги). Хіба тільки птичого молока не стає. Де ж пак не забути Христа, не забути України для таких палат та таких садів, для золота й срібла. Чи вже ж ти, Марусе, не українка й не християнка? (Одвертається од Марусі).

Маруся. Мамо моя, рідна моя! Серце моє дорогеє! Не одвертайся од мене! Послухай, що я маю казати. (Лізе за матір'ю слідком на колінах).

Настя. Марусе! Я все знаю... Я не один рік живу в Цареграді. Я ледве осмілилась доступити до тебе, до своєї дорогої Марусі...

Настя.

Проклятий той час, та година,

Що я тебе на світ божий породила!

Маруся.

Проклятий той час, та година,

Що ти мене на світ божий породила!)

Настя.

Лучче б було тебе, дочко, в купелі втопити, Ніж такую, як ти тепер, на світ породити!

Маруся.

Лучче б було маленькою в купелі втопити, Ніж такую безталанну на світ породити! І

Маруся. 1

Десь ти мене, моя мати, в церкву не носила, Що такую безталанну на світ породила.

Настя.

Носила я тебе в церкву й богу молилася.

Така тобі, моя дочко, доля судилася, і

Настя. Будь проклята!.. (Одпихає Марусю). Маруся. Змилуйся, мамо, не проклинай свого дитяти!

Настя. Будь проклята, коли забула Христа й Україну й породила оцих невір, оцих ворогів України. (Кидається на дітей з ножем).

Маруся. Мамо, не губи їх! Се мої діти, се моя кров! Розпанахай ножем моє серце, втопи мене, що хоч роби зо мною, тільки не губи дітей! (Кидається обороняти дітей).

Настя. Ти тепер не дочка моя! Нема тепер в мене дочки Марусі... (Одходить далеко од Марусі). Ой дочко моя! Марусе моя! Нащо я тебе двічі навіки втратила!.. Тепер я вже знаю, що втратила навіки свою Марусю. Тепер я вже без надії тужу за нею, як за мертвою. (Тихо голосить). Дочко моя, голубко моя! Чи ж я рано не вставала, чи ж я тебе не доглядала? Чи я ж тебе не любила, чи я тебе не жалувала, що ти мене навіки покидаєш! Я ж облила свою душу слізьми, облила серце кров'ю, тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!

Маруся. Мамо! (Біжить до Насті). Не розривайте мого серця! Я українка й християнка! Я вірую в Христа і люблю Україну, як і давно. Мамо! Скільки я сліз вилила отут, серед розкоші, за Україною, й за вами! Один бог про те знає! Я та сама Маруся Богуславка, що була колись давно в Богуславі!

Настя. Не вірю, не йму віри! Чи бачиш ти оцей твій розкішний палац? А чи бачиш ти, що коло твого палацу стоїть страшна тюрма? Чи знаєш ти, хто сидить в кандалах в тій тюрмі?

Маруся. Не знаю, мамо! їй-богу, не знаю! Мій Юсуф не сказав мені, хоч я його й не раз просила.

Настя. Ага! Я знаю, що твій Юсуф тобі того не скаже. В тій тюрмі сидять наші козаки, наші оборонці, що за Україну, за її дітей, за тебе пішли битись з татарами. Тут сидить, прикований до стовпа, наш гетьман Байда, тут сидить твій брат Панас, твій брат, твоя родина!.. Тільки Тетері нема, бо поклав свою голову на степу за Україну. А ти тут розкошуєш! Тобі й думки й гадки нема, що під боком розкішниці поневіряється твій рід, твоє плем'я!

Маруся. Боже мій милостивий, боже мій милосердний! Отут, побіч мене! Боже мій, я страчу розум...

Настя. Коли ти не зовсім потуречилась, коли в тобіще живе українська душа, вкрадь ключі од тюрми у Юсуфа, одімкни тюрму, випусти козаків на волю, а свого поганого турчина, нашого заклятого ворога, тричі проколи оцим ножем! На! (Дає ножа Марусі).

Маруся. Мамо моя! Все зроблю для вас! Оддам вам свою душу, піду для вас в огонь і воду. Украду ключі у Юсуфа, випущу невольників-козаків, випущу брата, та тільки... та тільки не вб'ю мого Юсуфа, бо я його жінка, мати його дітей!..

Настя. Ти не українка! Ти бусурманка! Зовсім потуречилась для нещасної розкоші... Горе моє!

Маруся. Мамо! Пожалій мою душу, моє бідне сеоце! Я люблю Юсуфа. Все зроблю, тільки його та дітей не згублю з світу. Оцими слабими руками я перевернула б усе погане цаоство, що так наробило шкоди моїй дорогій Україні, зруйнувала б погані воооожї городи й села, якби моя сила, та тільки пожалію своїх дітей та ЮсуФа. Мамо моя! Як він мене любить, як він мені годить! Боже мій! Я*а я нещаслива! За що ти, боже, так караєш мене! (Плаче).

Настя. Марусю, і я людина! Нехай буде по-твоєму! Я була на Запорожжі, я жалувалась на ворогів запорожцям; я змовилась з ними...

Я винишпорила все в Цареграді: ходила прохачкою, підслухала на улицях, в панських домах, стрічалася оце недавно в Цареграді з перебраними знакомими запорожцями. Вони швидко будуть тут. Я обіцяла їм викинути на березі знак, як вже буде все готово. Марусе! Швидко запалають оці погані палаци, оце змііне гнізло! А тим часом ми випустимо на ^волю орлів.

Маруся. Мамо! Ти розпекла мою душу, запалила помстою моє серце. Я ненавиджу ворогів, що зруйнували наш рідний край, завдали мені й тобі стільки горя, стільки жалю, що продавали мене, як невольницю, на базарах! Нехай гинуть мої вороги й вороги України!

Настя. Так, дочко! Тепео ти знов моя дитина, моя дорога Маруся! Тепер я знайшла свою дочку, свою дорогу Марусю. (Гаряче обнімає Марусю). Маруся й Настя (весело).

Хто був причина нещастя мого. Щоб мій ввесь смуток упав на його, Шоб мої сльози впали на його, Щоб він не бачив сонця ясного! Я зсохла, зв'яла, виплакала очі,

Не збуду смутку ні вдень, ні вночі. Де наші сльози впадуть на камінь який, Хоч би найтвердіший, пороблять знаки. Ой, не пропаду я, ой, не загину, Бо солодко вмерти за Україну! Пошли ж мені, боже, долю єдину, Щоб побачити хоч раз Україну! Маруся (обнімає й цілує матір). Мамо! Я скажу

Юсуфові, що хочу вас зоставити нянькою коло своїх

дітей.

Настя. Про мене, роби, як знаєш! (Одягається в турецьку одежу й бере дітей за руки. Обидві йдуть до палацу).

Завіса падає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА Перша картина

Тюрма в Цареграді. В тюрмі сидять козаки, приковані до стін, до стовпів. Серед тюрми сидить гетьман Байда, прикований до стовпа; на ногах у його залізні кайдани. Козаки худі, замлілі, ледве прикриті одежею. Серед тюрми кам'яний стіл.

ВИХІД 1

Байда, Панас, козаки.

Байда, Панас й козаки.

Ой, не сизі орли на широкому степу заклекотали —

То бідні невольники-козаки в тяжкій неволі заплакали,

Угору руки підіймали, кайданами забряжчали,

Господа милосердного прохали та благали!

Подай нам, господи, з неба, чого нам треба!

Подай нам, господи, з Низу буйний вітер!

Ой, чи не встане на Чорному морі бистра хвиля.

Ой, чи не принесе до нас по Чорному морю запорожців!

Та вже ж нам ся турецька каторга надоїла,

Кайдани-залізо ноги повривали,

Біле тіло козацьке коло жовтої кості пошмульгали.

Ти, земле турецька, віро бусурманська!

Ти, розлуко християнська!

Не одного ти розлучила з отцем, з матір'ю,

Або брата з сестрою,

Або мужа з вірною жоною!

Байда й Панас.

Соколе ясний,

Брате наш рідний!

Ти на Вкраїні

Часто буваєш:

Полинь ти, соколе ясний,

Брате наш рідний,

Та на Вкраїну;

Перед воротьми в батька-матері

Сядь, упади,

Жалібно проквили:

Та нехай батько добре дбає,

Грунти збуває, скарби збирає,

Та нехай синів своїх

З неволі турецької

Та й викупляє!

Козаки.

Та не треба нам поклон посилати, Батькові-матері жалю завдавати. Хоч батько-мати будуть добре дбати, Грунти збувати, скарби збирати, Та не знатимуть, в якій неволі Синів своїх шукати; Що сюди ніхто не заходжає, І люд хрещений не заїжджає; Тільки соколи ясні літають, На високій тюрмі сідають, Жалібно квилять-проквиляють.

Двері тюрми тихо одчиняються. В тюрму входять дві женщини в чорній одежі, з чорними чадрами на головах, з дірками на чадрах, прорізаними для очей. Вони обидві виймають з-під піл ліхтарі. В обох у руках великі пучки квіток і зеленого листя.

ВИХІД 2

Козаки, Байда, Панас, Маруся Богуславка й Настя.

Козаки. Хто ви такі? Що ви за люде? Байда. Чи ви живі люде, чи, може, з того світу тіні нещасних невольників, що загинули в сій тюрмі? Чого вам

од нас треба? Ми вже шість літ у неволі пробуваємо, світу божого, сонця праведного, людей хрещених не бачимо.

Маруся. Ми не тіні; ми живі люде.

Панас. Боже мій! Український язик! І який рідний, знакомий голос!

Козаки. Чи нам здалося, чи ми справді почули рідну мову і десь чуваний давно-давно дівочий голос? Хто ви? Як ви сюди прийшли?

Маруся (здіймає чадру і виймає ліхтар з-під поли). Я Маруся Богуславка. Не бійтесь, не лякайтесь!

Настя (здіймає чадру і виймає ліхтар). А я Настя, Марусина мати. Чи впізнали нас? Чи впізнали мене, колись молоду, здорову, а тепер стару та сиву Настю?

Козаки.

Ой, як ми вас, бідні невольники, зачували, Ми Марусю Богуславку і її матір По річах пізнали.

Настя. Чи всі ви ще живі, орли мої? Чи живий ще гетьман Байда? Чи живий ще тут мій милий син Панас? Чи, може, спочиває вже в сирій землі?

Маруся. Чи живий ще мій брат?

Панас. Мамо! Сестро! Чи вже ж оце я чую ваш голос, чи вже ж оце я бачу вас? Чи не сниться мені знов той чудовий сон, що я ніби все бачу матір і сестру, все говорю і не наговорюся з ними?

Настя. Сину мій, дитино моя! (Кидається на шию Панасові й, обіймаючи його, плаче).

Маруся. Братику мій, соколе мій! (Біжить до Панаса і падає йому на груди).

Настя. Чи думала я, чи гадала знайти тебе, сину мій, на чужині, в неволі, в тюрмі, в тяжких кайданах, а твою сестру в гаремі поганого турка? Чи на те ж я тебе породила на світ божий, щоб ти пропадав в сій поганій каторзі! Вставай, сину мій! Скидай кайдани! Я швидко наведу туркам гостей з Запорожжя. Я своїми руками запалю оцю тюрму, де прийняли муки козаки, і буду милуватись пожежею. Вставай, сину! Розбивай кайдани! Вилітайте, орли, на волю! Я хижою птицею слідкувала за вами на стенах, минала козацький труп, розкиданий по степу, помочила ноги козацькою кров'ю, а таки вислідила вас! Розбивайте кайдани!

Маруся й Настя виймають з-під одежі ключі, пилки; одмикають і перепилюють кайдани. Козаки визволяють один другого з кайданів.

Панас (встає і кидається до матері). Ой, обшмуль-гали кайдани до кості козацьке тіло! Я не встою на ногах!.. Я шість літ, мамо, не стояв на ногах!.. (Заточується. Маруся й Настя підхоплюють його під боки й садовлять).

Маруся.

Ой ви, козаки, бідні невольники! Ви шість літ в тюрмі пробуваєте, Світу божого, сонця праведного не видаєте; Угадайте, що в нашій землі християнській за

день тепера?

Козаки.

Гей, дівко-бранко!

Марусе Богуславко!

По чім ми можемо знати,

Що в нашій землі християнській за день тепера? Що вже шість літ у неволі пробуваєм, Божого світу, сонця праведного не видаєм.

Маруся.

Ой козаки,

Ви бідні невольники!

Сьогодня у нашій землі християнській

Святий празник, роковий день Великдень!

Байда.

Та бодай ти, дівко-бранко, Марусю Богуславко, Щастя-долі собі не мала, Як ти нам святий празник, Роковий день Великдень сказала!

Настя накриває білою скатертею стіл, ставить на столі ліхтарі, засвічує свічки, кладе паску, ставить букети квіток, обсипає стіл і тюрму зеленим листом, роздає квітки козакам.

Маруся.

Ой козаки, ви бідні невольники, Та не лайте мене, не проклинайте: Бо як буде мій Юсуф-паша на рамзан до мечеті

виїжджати,

То буде мені, бранці,

Марусі Богуславці,

На руки ключі віддавати;

То буду я з матір'ю до темниці приходжати,

Темницю відмикати,

Вас всіх, бідних невольників, на волю

випускати.

Козаки.

Ой, добре ти вчиниш, Як на волю нас випустиш! Ой, добре ми вчинимо, Як з неволі втечемо!

Маруся, Настя, Панас і Байда.

Ой, були в нас батько й рідная мати, А тепер нікому порадоньки дати! Та були в нас брати й рідні сестри, А тепер нікому на розум нас звести! Та були в нас луги, були й криниці, А тепер нікому подати водиці. Не дай, боже, смерті, на чужині вмерти, Ой, нікому доглянути до самої смерті!

Ой добре ми вчинимо,

Як з неволі втечемо!

Через темний ліс ясним соколом перелинемо;

Через довгий степ перепілочком перебіжимо;

Через бистрі ріки білим лебедоньком переплинемо!

Через великі городи голубоньком перелинемо!

В Україні впадемо,

Над річкою Россю.

Крильця опустимо,

Веселенько загудемо;

Мир християнський,

Народ український

Та й розвеселимо!

Козаки.

Ой, добре ми вчинимо, Як з неволі втечемо! В Україні впадемо, Крильця опустимо. На старій оселі Веселенько загудемо!

Маруся й Настя. Розговійтесь, бідні невольники, після шести літ довгого посту!

Козаки приступають до стола, беруть по шматочку паски й квітки в руки. Чути великодні й весняні мотиви.

Маруся.

Ой, по чім ви, козаки, Сидячи в тюрмі, Літечко знали,

Що ніколи світу не видали? Козаки.

Ой, по тім ми літечко знали:

Йшла туркеня улицею,

З холодною водицею,

Та вирвала цвіту-квіту,

Та вкинула у темницю.

Ой, по тім ми літечко пізнали! Маруся. А надворі весна красна! соловейки щебечуть, зозулі кують, сади цвітуть. Десь далеко-далеко на Україні дівчата веснянок співають:

А вже весна, а вже красна!

Із стріх вода капле.

Ой, весна красна! Що нам принесла?

Принесла тепло і добреє літечко...

Малим дітям — в ручечки бити,

А старим дідам — раду радити,

А старим бабам — посиділнячко,

А господарям — поле орати,

А господиням — на кроснах ткати,

А молодим дівочкам — погуляти,

А вам, бідним невольникам, —

Та на Україну мерщій тікати!

Всі (забравши квітки й листя в руки). А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле. А вже ж тобі, невольнику, Мандрівочка пахне!

Завіса падає. Друга картина

Видно Босфор, Цареград і бік Юсуфового саду з фонтаном. Велике каміння вганяється в море. В сад виступає один бік Юсуфового палацу і одна башта тюрми з дверима. Між палацом і тюрмою залізні гратки; через низькі гратки видно улицю. За палацом і садом

видно на горі верхи домів і мінарети мечетей, ілюмінованих в ніч рамзана. На самій горі, на двох дуже ілюмінованих високих мінаретах стоять два муеддини й скликають турків на молитву. Надворі ніч, тільки од ілюмінації ллється тихий світ на сад, на море. Стріляють. Починається рамзан.

ВИХІД 1

Муеддини, Маруся й Настя.

Один муеддин. Ель салам, алек, алейкум ель салам, аллах гу акбар, я ле салаг! Ля иллага иль аллах, у Могамед рассуль аллах! Рамзан!

По ясно освіченій улиці ідуть турки до мечеті. З палацу крадькома виходять в сад Маруся й Настя з в'язками ключів в руках і, притаївшись за стовпами й деревом, дивляться на улицю.

Маруся (тихо). Вже один муеддин раз заспівав на мінареті.

Обидва муеддини. Ля иллага иль аллах, у Могамед рассуль аллах!

Настя. Чи виїхав твій паша з своїми яничарами?

Маруся. Вже виїжджає. Он уже він поїхав на коні по улиці, і за ним пішли всі прислужники й яничари.

Настя. Ми тепер самі на всю оселю?

Маруся. Самі, мамо.

Настя. Чи забрала всі ключі? Чи не забула часом чого?

Маруся. Взяла, мамо, всі ключі од тюрми й од кайданів.

На улиці йдуть дервіші по два в ряд, потім їде Юсуф-паша на коні. Прислужники вдвох ведуть коня за гнуздечку. За пашею йдутьяничари.

Настя. Поїхали?

Маруся. Поїхали. Боже мій! Як б'ється моє серце!

Настя. Не бійся, дочко! Радій! Великий час настає! Поставлю знак запорожцям, щоб знали, куди приставати човнами. Я так умовилась з ними.

Маруся й Настя йдуть крадькома через сад і на скелі ставлять ліхтар з червоними хрестами на склі й втикають високу, білу з червоним хрестом корогву. Потім спускають човни й готують весла.

Маруся. Мамо моя, рідна моя! я вся дрижу! Вернуся я і хоч раз подивлюся на своїх дітей!

Настя. Борони боже! Ми опізнимося й згубимо козаків і себе. Не бійся, моє серце! Будь сміливa!

14*

211

Маруся (сідає на камені). Я втомилась... Я ледве дишу. Сила моя десь дівається...

Настя. Йди сміливо за мною. Моя душа не знає страху. Поможи мені спустити човни.

Маруся. В мене руки трусяться... В мене ноги дрижать. Ой, що ж то буде, що ж то буде!

Настя. Щастя нам буде; смерть нашим ворогам буде!

Муеддини (обидва співають втретє). Ель салам алек, алейкум ель салам, аллах гу акбар я ле салаг! Ля иллага иль аллах, у Могамед рассуль аллах! Рамзан!

Муеддини злізають з мінаретів.

Маруся. Вже всі турки пішли в мечеть.

Настя. А глянь на море, бо в мене старі очі! Я погано бачу! Чи не бачиш там чого?

Маруся (виходить на скелю й дивиться на море). Нічого не бачу, мамо!

Настя. Нема! Боже мій! А що, як не прибудуть, як їх однесла хвиля од берега. (Виходить на скелю). Нічого не чути?

Маруся. Он-он! Ген-ген! Забіліло на воді, неначе хмарка!

Настя (з криком). Боже мій! Летять мої соколи, пливуть мої лебеді! (Обнімає Марусю). Ми не загинемо! Вдармо тепер лихом об землю! Кінець нашому горю!

Маруся. Цсссс... мамо, тихіше! Бога ради, тихіше! Вже наближаються... Я бачу човни, я бачу білі сорочки, я бачу людей на човнах.

На морі чути пісню, дуже тиху, як шелест листу. ВИХІД 2

Маруся Богуславка, Настя й запорожці. Запорожці (тихо).

Ой, по морю, по морю, Та по тихому Дніпру, Там плавало суденце, Помальоване денце. А у тому суденці Півтораста молодців,

А між ними отаман, Запорожець Іван.

(Припливають до берега й співають трохи голосніше).

Ой, гук, мати, гук, де горілку п'ють. Веселая тая доріженька, де козаки йдуть. Козаченьки йдуть, горілочку п'ють Та під білою березою отамана ждуть. Отамане, батьку наш, та порадь тепер нас! Чи ми сього

кониченька вороного продамо, Кониченька продамо, а грошики проп'ємо, Чи ми його додомоньку та й одведемо?

(Виходять крадькома на берег. Деякі плазують, як пластуни, по скелях. Настя й Маруся сходять з скелі. Настя біжить назустріч запорожцям).

Настя.

Брати мої, соколи мої!

Ви гаразд дбали!

Добре вгадали,

Що до Юсуфа-паші,

До мого зятя,

В гості завітали.

Маруся. Серце моє б'ється од великої радості, а душа моя чує велике горе. Я впустила ворогів свого Юсуфа, свого дорогого Юсуфа, своїх дітей. Боже мій! Чи помилують вони мого мужа, моїх дітей!

Настя (фанатично, піднявши руки вгору). Настав-таки мій час! Діждалась я таки хоч перед смертю свого великого дня! Тепер я оддячу своїм ворогам за все горе," за всі сльози! Хоч на макове зерно оддячу за горе України! (Прожогом вириває ключі з Марусиних рук). Одчиняйтесь, тюрми! Вилітайте, орли, на волю! Смерть бусурманам! Смерть ворогам!

Настя й Маруся біжать до дверей тюрми, одмикають і випускають

козаків.

Козаки.

Ой світе, світе,

Який ти ясний!

Ой світе, світе,

Який ти прекрасний!

Ой, лучче б ми, запорожці,

Круту гору лупали, Ніж у тюрмі, у кайданах, Шість літ пропадали. Круту гору лупаючи, Сіли б, одпочили, А у тюрмі конаючи, Трохи не згинули.

Запорожці (весело).

Світіть, зорі, світіть, ясні, В хмари не ховайтесь! Ви, козаки, невольники, Додому вертайтесь! А вернувшись додому, Знов будемо татар бити, Мед-горілку пити, Над турчином кпити.

Руйнуй! Пали!

Смерть ворогам!

Запорожці кидаються на палац, розводять огонь і підкидають під дом, Маруся стає на ґанку й не пускає їх.

Маруся. Дом Юсуфа мій дом. Я не дам руйнувати й палити: тут мої діти. Юсуфові діти — мої діти!

Запорожці. От тобі дівка-бранка, Маруся Богу-славка! Мабуть, зовсім збожеволіла в Туреччині, коли боронить ворога!

Один козак кидає огонь на ґанок. Маруся гасить.

Маруся (з ганку). Руйнуйте все вороже царство! Я вам поможу своїми руками, та не займайте Юсуфового дому й моїх дітей! Боже мій! Вони хотять спалити моїх дітей! Мамо, мамо! Чом ти за мене не оступишся? Ти ж мала своїх дітей! Ти ж побивалась за мною, своєю дочкою! Ти ж за мною пішла на край світу! Рятуй мене й моїх дітей! В палаці сплять мої діти!

Тим часом запорожці запалюють тюрму. Огонь освітив сад і море. Юсуф-паша прилітає на коні з двома прислужниками й вибігає з палацу на ґанок.

ВИХІД з

Маруся Богуславка, Настя, Байда, Панас, запорожці, козаки й

Ю с у ф.

Юсуф (вихвачує з піхви шаблю). Що се за бунт? Козаки. От він, наш перший ворог, що запер нас в тюрму. Бий його, ріж його!

Запорожці кидаються на Юсуфа з шаблями. Маруся заступає Юсуфа й боронить.

Маруся. Се мій муж! Не зачіпайте його! Не дам його вбити, хіба мене попереду вб'єте.

Запорожці. Ха-ха-ха! Ото варто боронить бороданя!

Один запорожець одпихає Марусю; Маруся відбивається.

Юсуф. Яничари! Сюди, на поміч! Яничари! Військо! Бий тривогу!

Маруся. Не дам його, про мене, й вбийте мене!

Настя кидається до запорожців і махає руками. її слова перемагає

пісня.

Запорожці й козаки.

Та йдуть коні, воза везуть, Везуть бусурмана; Та привезли бусурмана До нового знамена, Та підняли бусурмана На три списи вгору! Дивись, дивись, бусурмане, На нашу свободу! Ой, що наша свободонька, Як мак, процвітає; Бусурманська голівонька Кров'ю окипає!

Запорожці й козаки достають списами Юсуфа й прислужників і вбивають їх.

Маруся. Вбили мого дорогого Юсуфа, вбили! Боже мій! Десь я родилась на одно нещастя! Я втратила Тетерю, й мого Юсуфа вбили! (Ламає руки й припадає до Юсуфа).

Байда. Пани-товариші! Сідаймо тепер на човни та вдармо веслами. Запалім увесь куток та й тікаймо на Україну. Видно буде дорогу!

Запорожці. Запалюйте та швидше на човни! (Скакають в човни й хапають весла). Насте! Марусю! Сідайте мерщій з нами!

Настя йде до човна й веде за руку Марусю. Маруся без пам'яті йде за нею й сідає в човен.

Маруся (в човні). Де я? Куди це я йду? Що робиться зо мною? Де ж мій Юсуф, де ж мої діти? Мої діти в хаті. Не покину дітей! Не поїду без дітей на Україну. Дітоньки мої, квітоньки мої! (Вискакує з човна й біжить через садок).

Настя (кличе з човна дуже ласкавим голосом). Марусю, дочко моя. Голубко моя, серце моє! Дитя моє кохане! Нас жде Україна! Ми ж незабаром вернемось додому, знов побачимо Україну, побачимо милий Богуслав. Дочко моя, щастя моє! Чи на те ж я блукала по світу, перетерпіла стільки горя, щоб тебе знайти та й тут покинути на руїнах? Марусю! Пожалій моїх старих літ, моєї сивої голови! Пожалій мого розбитого серця! Я прошу, благаю тебе, як бога! Зжалься надо мною, сиротою! Я плачу, обливаюсь гіркими слізьми... Вернись до мене, пригорнись до мене!

Маруся (стає серед саду, оглядається, слухає и біжить назад до матері). Не покину тебе, мамо! Ти нізащо в світі не поїдеш без мене. Я вже не розлучусь з тобою до смерті. Умру, а тебе не покину! (Обертається до палацу). Але де ж мої діти? Діти мої, квітки мої. Де ж ви поділися? (Хоче вернутись; Настя держить за руку й не пускає). Не покину дітей на смерть! Я приросла до сієї землі, до своїх дітей.

Запорожці й козаки (смутно).

Потуречилась, побусурманилась! Для розкоші турецької, Для лакомства поганого...

Маруся. Прощай знов навіки, моя мамо! Цілую твої рученьки, цілую твої ніженьки. Прости мені, що я наробила тобі стільки горя! Що я полином та терном присипала тобі доріженьку, отруїла твою старість гіркою отрутою. Поцілуй за мене рідну землю на Україні. Помолись за мене богу в Києві, бо я вірую в свого бога й люблю Україну. Я б рада ще хоч раз дихнути повітрям рідного краю... Прощай, прощай, дорога мамо! Прощай навіки, рідний краю!

(Кидається на шию матері з плачем, потім вивертається й біжить до палацу).

Настя (зскакує з човна й біжить за Марусею). Коли ти зостаєшся, то й я тут зостанусь! На смерть зостанусь. Не поїду й я! Або їдь з нами, або губи на смерть отут свою матір, що знайшла тебе й за морем!..

Декотрі човни одчалюють. В сад, через гратки, лізуть яничари.

ВИХІД 4

Ті самі й яничари.

Яничари (дико). Лови їх! Держи! Стріляй на них!

Один яничар. Тут жінка Юсуфа. Ось Юсуф убитий. Тут якась християнка! Тюрма горить... Козаки!

Яничари. На Цареград напали козаки!.. Аллах, аллах! В такий великий празник напали... Всі мусульмани в мечетях. Пожежа!..

Один яничар (до Насті). Хто ти? Що ти за людина?

Настя. Я Настя Богуславка! Я українка! Дивіться, поганці! Оті руїни, ота пожежа, то діло моїх жіночих рук. Я навела вам гостей з України за нещастя моїх дітей, за нещастя України! Я над вами помстилася! Ха-ха-ха! Як гарно горить Цареград! Далеко краще, ніж горів Богу-слав!

Яничари вбивають Настю. Настя падає й регочеться.

Маруся. Мати моя вбита! Знайшла собі смерть на подвір'ї дочки своєї. Мамо моя, щастя моє! (Обертається до палацу, палай, горить.

Маруся біжить в ганок і одчиняє двері, з дверей вилітає полум'я). Діти мої! Рятуйте моїх дітей!

Палац завалюється й горить. Маруся біжить на скелю й скакає в море. Запорожці й козаки од'їжджають і з останніх човнів стріляють

на яничар.

Запорожці й козаки (з човнів насмішкувато).

Та привели бусурмана До нового знамена, Та підняли бусурмана На три списи вгору: Дивись, дивись, бусурмане, На нашу свободу!

(Потім, одїжджаючи, співають торжественно).

Ох, і ти, лимане, ти, лимане, Ти запорозький отамане!

Гей, гей! Ти запорозький отамане!

Ой, чого ж ти у чорному ходиш, Та й у чорному оксамиті?

Гей, гей! Та й у чорному оксамиті?

Ох, і як же мені не ходити, Що до мене гості приїжджали?

Гей, гей! Що до мене гості приїжджали.

А у мене гості не якії, Та запорожці молодії, Гей, гей! Та запорожці молодії.

Займається цілий куток в Цареграді й освічує море. Ілюміновані мінарети горять і падають на землю. Палац Юсуфа, тюрма — все

завалюється.

Завіса падає. Кінець.